AZƏRBAYCAN QİYMƏTLƏNDİRİCİLƏR PALATASI

KREDİTOR BORCLARIN VƏ DİGƏR ÖHDƏLİKLƏRİN, DEBİTOR BORCLARIN, MATERİAL EHTİYATLARININ VƏ DİGƏR AKTİVLƏRİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODOLOGİYASI

Metodiki tövsiyə

“Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 20.2.6-cı maddəsi əsasında

Bakı — 2026

MÜNDƏRİCAT

1. Ümumi müddəalar
2. Marşrutlaşdırma: beş obyekt qrupu və sərhədlər
3. Bütün obyektlər üçün ümumi tələblər
4. Debitor borclar və pul tələbləri
5. Problemli tələblər və portfellər
6. Kreditor borclar və maliyyə öhdəlikləri
7. Qeyri-maliyyə öhdəlikləri və ehtiyatlar
8. Asimmetriya və ötürülmə/icra ehtimalı
9. Material ehtiyatları
10. Digər aktivlər
11. Nəticələrin uzlaşdırılması
12. Hesabatda məcburi açıqlamalar
13. Ən çox rast gəlinən 20 səhv
Əlavə A. Marşrutlaşdırma matrisi
Əlavə B. Debitor borcların yaş təhlili və hesablama forması
Əlavə C. Öhdəliklərin ölçülməsi forması
Əlavə D. Material ehtiyatlarının ölçülməsi forması
Əlavə E. Yoxlama siyahısı

1. Ümumi müddəalar

1.1. Məqsəd və status

Bu Metodologiya Azərbaycan Qiymətləndiricilər Palatasının üzvləri tərəfindən kreditor borcların və digər öhdəliklərin, debitor borcların, material ehtiyatlarının və digər aktivlərin qiymətləndirilməsi üzrə hazırlanan hesabatların AQP Qiymətləndirmə Standartlarına və Beynəlxalq Qiymətləndirmə Standartlarına uyğunluğunu təmin etmək məqsədilə hazırlanmışdır.

Sənəd Qanunun 20.2.6-cı maddəsinə əsasən Rəyasət Heyəti tərəfindən qəbul edilən metodiki tövsiyədir və AQP QS 15-in tətbiqi qaydasını açır.

1.2. Bu istiqamətin iki xüsusiyyəti

Birincisi — istiqamət bir bənddə bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən obyektləri birləşdirir və beynəlxalq standartlarda üç ayrı aktiv standartı ilə əhatə olunur. Buna görə AQP QS 15-in və bu Metodologiyanın birinci funksiyası marşrutlaşdırmadır.

İkincisi — bu, qiymətləndirmənin yeganə istiqamətidir ki, orada qiymətləndirmə obyekti həm aktiv, həm də öhdəlik ola bilər. Öhdəliyin ölçülməsi aktivin ölçülməsinin güzgü əksi deyil; bu fərq 8-ci bölmədə açılır və sənədin metodoloji özəyini təşkil edir.

Kəmiyyət barədə əsas qayda: Qanunun 3.2-ci maddəsi inventarizasiyanı qiymətləndirmə fəaliyyətinin tətbiq dairəsindən çıxarır. Qiymətləndirici ehtiyatları saymır, borcları üzləşdirmir və qalıqları müəyyən etmir — kəmiyyət sənəd əsasında qəbul edilir və mənbəyi göstərilir. Bu, sənəd boyu ardıcıl tətbiq olunan sərhəddir.

1.3. Tətbiq dairəsi və digər Standartlarla əlaqə

Hal	Tətbiq edilən sənəd
Tələbin predmeti pul məbləğidir	Bu Metodologiya
Tələbin predmeti digər fayda formasıdır	AQP QS 14 və qeyri-maddi əmlak üzrə Metodologiya
Obyekt müəssisənin tərkibində ölçülür	AQP QS 13 — ikiqat hesablama qadağası
Girov və icra məqsədləri	AQP QS 20, AQP QS 22
Maliyyə hesabatlılığı	AQP QS 24 — baza hesabatlılıq çərçivəsi ilə
Yığılmış kənd təsərrüfatı məhsulu	Bu Metodologiyanın 9-cu bölməsi
Yığılmamış məhsul və canlı aktivlər	Bioloji aktivlər üzrə Metodologiya
Rekultivasiya və söküntü öhdəlikləri	7-ci bölmə; AQP QS 16 ilə uzlaşdırılmaqla

1.4. Əsas normativ istinadlar

- “Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (8 dekabr 2023-cü il)
- Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi — öhdəliklər, tələblərin güzəşti, borcun köçürülməsi, iddia müddətləri (373-cü maddə)
- “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və maliyyə hesabatlılığı standartları
- “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və prudensial tənzimləmə aktları
- “İcra haqqında” və “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları

- AQP Qiymətləndirmə Standartları (AQP QS 1–4, 13, 14, 15, 16, 20, 22, 24, 25)
- Beynəlxalq Qiymətləndirmə Standartları — AQP QS 1 ilə istinad edilən redaksiya

2. Marşrutlaşdırma: beş obyekt qrupu və sərhədlər

2.1. Qruplar

Qrup	Obyektlər	Bölmə
I. Debitor borclar və pul tələbləri	Alıcılardan tələblər, verilmiş avanslar, kredit tələbləri, veksel üzrə tələblər, əvəzin ödənilməsi tələbləri	4 və 5
II. Kreditor borclar və maliyyə öhdəlikləri	Təchizatçılara borclar, alınmış avanslar, bank kreditləri, lizinq öhdəlikləri, buraxılmış istiqrazlar	6
III. Qeyri-maliyyə öhdəlikləri	Zəmanət öhdəlikləri, rekultivasiya və söküntü öhdəlikləri, məhkəmə və şərti öhdəliklər, işçi öhdəlikləri, restrukturizasiya	7
IV. Material ehtiyatları	Xammal və material, bitməmiş istehsal, hazır məhsul, mal, ehtiyat hissələri, yanacaq	9
V. Digər aktivlər	Təxirə salınmış xərclər, verilmiş depozitlər və girovlar, təhtəlhesab məbləğlər, digər qalıq maddələr	10

2.2. Sərhəd meyarları

Vəziyyət	Meyar	Nəticə
Tələb — predmeti pul məbləğidir	Debitor borc, kredit, veksel, avans	Bu Metodologiya, 4-cü bölmə
Tələb — predmeti əmlakın verilməsi, işin görülməsi	Podrat, göndərmə, hüququn ötürülməsi tələbi	AQP QS 14
Veksel və istiqraz	Həm qiymətli kağız, həm pul tələbi	Bu Metodologiya; AQP QS 14-ün 8-ci bölməsi ilə uzlaşdırılmaqla
Öhdəlik maliyyə xarakterlidir	Ödəniş qrafiki və məbləği müəyyəndir	6-cı bölmə
Öhdəlik qeyri-maliyyə xarakterlidir	Məbləğ və ya müddət qeyri-müəyyəndir	7-ci bölmə
Ehtiyat kənd təsərrüfatı məhsuludur	Yığım nöqtəsindən keçib	9-cu bölmə
Aktiv gələcək fayda vermir	Təxirə salınmış xərclər, silinməli qalıqlar	10-cu bölmə; aktiv olub-olmadığı yoxlanılır

Marşrutun sənədləşdirilməsi: Seçilmiş marşrut və onun əsası hesabatın birinci bölməsində göstərilir (Əlavə A). Bir tapşırıqda bir neçə qrup qiymətləndirilirsə, hər qrup üzrə ayrıca marşrut və ayrıca nəticə verilir; qrupların cəmi ayrıca sətir kimi göstərilir.

3. Bütün obyektlər üçün ümumi tələblər

3.1. Kəmiyyət və sənədlər

Kəmiyyət giriş məlumatıdır. Qiymətləndirici üçün tələb olunan minimum sənədlər:

- uçot registrlərindən çıxarışlar — qiymətləndirmə tarixinə qalıqlar, kontragentlər üzrə açılış;
- üzləşmə aktları — mövcud olduqda; olmadıqda bu, hesabatda qeyd edilir;
- müqavilələr, göndərmə sənədləri, qaimə-fakturalar, ödəniş sənədləri;
- kredit müqavilələri, ödəniş qrafikləri, təminat sənədləri;
- məhkəmə və icra sənədləri — mübahisəli tələblər üzrə;
- inventarizasiya nəticələri — sifarişçi tərəfindən aparılmışsa;
- borclular üzrə mövcud məlumat: maliyyə vəziyyəti, ödəniş tarixçəsi, hüquqi statusu.

Üzləşmə aktı olmadıqda: Kəmiyyət yalnız bir tərəfin uçotu əsasında qəbul edilir və bu, hesabatda xüsusi ehtimal kimi rəsmiləşdirilir. Kontragentin uçotunda fərqli məbləğin olması ehtimalı və onun nəticəyə mümkün təsiri göstərilir.

3.2. Qiymətləndirmə tarixinin əhəmiyyəti

Bu istiqamətdə qiymətləndirmə tarixinin dəqiqliyi digər sahələrdən vacibdir: borcun gecikmə müddəti, iddia müddətinin vəziyyəti və ehtiyatların saxlanma müddəti tarixdən birbaşa asılıdır. Bir aylıq fərq borcun yaş qrupunu və beləliklə nəticəni əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər.

Qiymətləndirmə tarixindən sonra baş vermiş ödəniş, silinmə və ya yeni göndərmə nəticəyə daxil edilmir (AQP QS 4). Belə hadisə əhəmiyyətlidirsə, hesabatda faktiki qeyd kimi göstərilir.

3.3. Hüquqi məsələlərdə səlahiyyət hüdudu

Qiymətləndirici aşağıdakılarda nəticə vermir: tələbin hüquqi əsaslılığı; iddia müddətinin keçib-keçməməsinin hüquqi nəticəsi; müqavilənin etibarlılığı; öhdəliyin xitam olunub-olunmaması; məhkəmə mübahisəsinin perspektivi.

Bu məsələlər üzrə hüquqi rəy və ya sənəd giriş məlumatı kimi qəbul edilir və mənbəyi göstərilir. Sənəd olmadıqda vəziyyət xüsusi ehtimal kimi rəsmiləşdirilir.

3.4. İddia müddəti

Mülki Məcəllənin 373-cü maddəsinə əsasən ümumi iddia müddəti on il, müqavilədən irəli gələn tələblər üzrə üç il, daşınmaz əşyalarla bağlı müqavilə tələbləri üzrə altı ildir.

Metodoloji qayda: İddia müddətinin keçməsi tələbi ləğv etmir — o, məhkəmə müdafiəsi imkanını məhdudlaşdırır və borclu bunu bəyan etməlidir. Buna görə qiymətləndirici müddəti keçmiş tələbi avtomatik sıfıra bərabər tutmur. Lakin müddətin keçməsi bərpa ehtimalını kəskin azaldır və nəticəyə əhəmiyyətli təsir edir. Müddətin vəziyyəti hər tələb üzrə göstərilir, hüquqi nəticə isə verilmir.

4. Debitor borclar və pul tələbləri

4.1. Qiymətləndirmənin ümumi düsturu

$$\text{Dəyər} = \Sigma\,[\text{Gözlənilən ödəniş}_t \div (1 + i)^t] - \text{Bərpa xərcləri}$$

Üç parametr müəyyən edilir: gözlənilən ödənişin məbləği, onun alınma vaxtı və diskont dərəcəsi. Hər üçü ayrıca əsaslandırılır.

4.2. Yaş təhlili

Qiymətləndirmə fərdi tələblər üzrə deyil, yaş qrupları üzrə aparılır (portfel böyük olduqda). Qruplaşdırma və hər qrup üzrə qiymətləndirmə yanaşması hesabatda göstərilir (Əlavə B).

Yaş qrupu	Xarakteristikası	Qiymətləndirmə yanaşması
Cari (müddət çatmayıb)	Ödəniş qrafiki üzrə gözlənilir	Qalan müddət üzrə diskontlaşdırma
1–30 gün gecikmə	Texniki gecikmə ehtimalı yüksək	Kiçik düzəliş; ödəniş tarixçəsi ilə
31–90 gün	Ödəniş problemi əlaməti	Bərpa ehtimalı ilə çəkilir
91–180 gün	Ciddi gecikmə	Bərpa ehtimalı və müddəti ayrıca
181–365 gün	Problemli tələb	5-ci bölmə
1 ildən çox	Yüksək riskli	5-ci bölmə; təminat həlledicidir
İddia müddəti keçmiş	Məhkəmə müdafiəsi məhduddur	Yalnız könüllü ödəniş və ya əvəzləşdirmə ehtimalı

Yaş təhlili qiymətləndirmə tarixinə aparılır. Uçotda qalıqların hansı tarixə aid olduğu yoxlanılır — fərqli tarixdə hazırlanmış registr üzrə aparılmış təhlil nəticəni təhrif edir.

4.3. Bərpa ehtimalına təsir edən amillər

Amil	Yoxlanılan
Borclunun maliyyə vəziyyəti	Hesabatlar, ödəniş qabiliyyəti, digər kreditorlar qarşısında vəziyyət
Borclunun hüquqi statusu	Fəaliyyət göstərir, ləğv prosesindədir, iflas elan edilib
Ödəniş tarixçəsi	Əvvəlki ödənişlərin müntəzəmliyi və gecikmə statistikası
Təminatın mövcudluğu	Girov, zaminlik, bank zəmanəti; təminatın dəyəri və likvidliyi
Kommersiya münasibətlərinin davamı	Davam edən münasibət ödəniş ehtimalını artırır
Qarşılıqlı tələb	Əvəzləşdirmə imkanı; əvəzləşdirilə bilən hissə ayrıca göstərilir
Mübahisənin mövcudluğu	Borclu tələbi etiraf edirmi; məhkəmə mərhələsi
Valyuta	Xarici valyutada tələblərdə məzənnə riski ayrıca göstərilir

4.4. Diskont dərəcəsi

Komponentlər ayrıca göstərilir: müvafiq müddətli risksiz dərəcə; borclunun kredit riski; likvidlik mükafatı (tələbin ötürülməsi çətinliyi).

Qısamüddətli və müntəzəm ödənilən tələblər üçün diskontlaşdırmanın təsiri kiçik ola bilər, lakin bu, hesablamanın buraxılması üçün əsas deyil — təsirin kiçik olduğu göstərilir.

İkiqat hesablamanın qadağası: Borclunun ödəməmə riski ya gözlənilən ödəniş məbləğində (bərpa ehtimalı ilə), ya diskont dərəcəsində nəzərə alınır — hər ikisində eyni vaxtda yox. Praktikada üstün yol: ehtimal pul axınında, likvidlik və zaman dəyəri dərəcədə. Seçilmiş qayda hesabatda göstərilir.

4.5. Təminatlı tələblər

Təminat mövcud olduqda qiymətləndirmə iki hissəyə bölünür: təminatla örtülən hissə və örtülməyən hissə.

$$\text{Dəyər} = \min(\text{Tələb; Təminatın xalis realizə dəyəri}) + \text{Örtülməyən hissə} \times \text{Bərpa ehtimalı}$$

Təminatın dəyəri müvafiq Standart və Metodologiya üzrə ölçülür; realizə xərcləri və müddəti çıxılır. Təminat üzrə hesablama AQP QS 20-nin prudensial tələbləri ilə uzlaşdırılır — girov məqsədli tapşırıqlarda.

Eyni təminat bir neçə tələbi örtürsə, bölgü qaydası (növbəlilik, mütənasiblik) göstərilir və ikiqat hesablamanın qarşısı alınır.

5. Problemli tələblər və portfellər

5.1. Fərdi problemli tələb

$$\text{Dəyər} = \Sigma\,[(\text{Bərpa ehtimalı} \times \text{Gözlənilən məbləğ}_t) - \text{Bərpa xərcləri}_t] \div (1 + i)^t$$

Üç kəmiyyət ayrıca əsaslandırılır:

- bərpa ehtimalı — borclunun vəziyyəti, təminat, mübahisənin mərhələsi və oxşar tələblər üzrə statistika əsasında;
- bərpa müddəti — məhkəmə və icra prosedurlarının real müddəti; qısa müddət qəbul edildikdə əsaslandırılır;
- bərpa xərcləri — dövlət rüsumu, hüquqi xidmət, icra haqqı, təminatın realizə xərcləri.

Müddət barədə: Məhkəmə və icra prosedurlarının faktiki müddəti çox vaxt nəzəri müddətdən uzundur. Qiymətləndirmə tarixindən pulun real alınmasına qədər olan müddət realistik qəbul edilməlidir — bu, problemli tələblərin dəyərinə ən çox təsir edən parametrdir və ən çox nikbin götürülən parametrdir.

5.2. Portfel yanaşması

Tələblərin sayı çox olduqda fərdi təhlil praktik deyil. Portfel bircins qruplara bölünür və hər qrup üzrə statistik göstəricilər tətbiq edilir.

Bircinsliyin meyarları: borclunun növü (fiziki / hüquqi şəxs); tələbin növü və mənşəyi; gecikmə müddəti; təminatın mövcudluğu və növü; məbləğ diapazonu; hüquqi mərhələ (məhkəməyə qədər, məhkəmədə, icrada).

Hər qrup üzrə bərpa əmsalı müəyyən edilir. Mənbələr: sifarişçinin öz statistikası (əvvəlki dövrlərdə oxşar tələblərdən faktiki yığım); sahə göstəriciləri; oxşar portfellərin satış əməliyyatları.

Qrup meyarı	Dəyərə tipik təsiri
Təminatlı / təminatsız	Ən güclü ayırıcı amil
Gecikmə müddəti	Müddət artdıqca bərpa əmsalı kəskin azalır
Hüquqi mərhələ	İcra sənədi olan tələb daha yüksək qiymətləndirilir
Borclunun növü	Fəaliyyət göstərən hüquqi şəxs / ləğv olunmuş / fiziki şəxs
Məbləğ	Kiçik məbləğlərdə bərpa xərci nisbətən yüksəkdir
İddia müddətinin vəziyyəti	Keçmiş müddət bərpa ehtimalını kəskin azaldır

Portfel yanaşması tətbiq edildikdə AQP QS 23-ün keyfiyyət tələbləri şamil edilir: qrupların həcmi və seçmə qaydası göstərilir, nəticələr məcmu üzrə yoxlanılır, dispersiya qiymətləndirilir.

5.3. AQP kontekst

Azərbaycan Respublikasında problemli kredit və debitor borc portfellərinin ötürülməsi üzrə bazar formalaşma mərhələsindədir. Açıq əməliyyat məlumatı məhduddur.

Bu şəraitdə tələb olunanlar: istifadə edilən bərpa əmsallarının mənbəyi açıq göstərilir; sifarişçinin öz statistikası istifadə edilirsə, dövrü və həcmi göstərilir; məlumat məhdudiyyətinin nəticənin etibarlılığına təsiri hesabatda qeyd edilir; dəyər aralığı verilir.

6. Kreditor borclar və maliyyə öhdəlikləri

6.1. Qiymətləndirmənin ümumi düsturu

$$\text{Dəyər} = \Sigma\ [\text{Qalan ödənişlər}_t \div (1 + i)^t]$$

Ödənişlərə əsas məbləğ, faizlər və müqavilə üzrə digər ödənişlər daxildir. Diskont dərəcəsi 8-ci bölmədəki ehtimaldan asılı olaraq seçilir.

6.2. Faiz dərəcəsinin bazar səviyyəsindən fərqi

Vəziyyət	Nəticə	Kimin üçün fayda
Müqavilə faizi bazar səviyyəsindən aşağıdır	Öhdəliyin dəyəri nominaldan aşağıdır	Borclu üçün fayda
Müqavilə faizi bazar səviyyəsindən yuxarıdır	Öhdəliyin dəyəri nominaldan yuxarıdır	Kreditor üçün fayda
Müqavilə faizi bazar səviyyəsindədir	Dəyər nominala yaxındır	—
Faizsiz uzunmüddətli öhdəlik	Dəyər nominaldan əhəmiyyətli aşağıdır	Borclu üçün fayda

Bu fərq müəssisə qiymətləndirməsində xüsusilə əhəmiyyətlidir: güzəştli kredit müəssisənin kapital dəyərini artırır. Fərqin kəmiyyəti hesablanır və ayrıca göstərilir.

6.3. Yoxlanılan şərtlər

- ödəniş qrafiki və qalan müddət;
- faiz dərəcəsi — sabit və ya dəyişkən; dəyişkəndirsə baza dərəcə və marja;
- erkən ödəmə imkanı və onun şərtləri (cərimə, kompensasiya);
- təminatın mövcudluğu — öhdəliyin dəyərinə deyil, kreditorun tələbinin dəyərinə təsir edir;
- kovenantlar və onların pozulması halında nəticələr;
- valyuta və məzənnə riski;
- gecikmiş ödənişlər və hesablanmış cərimələr.

6.4. Lizinq öhdəlikləri

Lizinq öhdəliyi qalan lizinq ödənişlərinin cari dəyəri kimi ölçülür. Yoxlanılır: qalan ödəniş qrafiki; müqavilədə nəzərdə tutulmuş geri alma dəyəri; müqavilənin xitamı şərtləri; aktivin qaytarılması halında qiymətləndirmə qaydası.

Lizinq predmeti olan aktiv ayrıca qiymətləndirilirsə, öhdəliklə birlikdə göstərilir və ikiqat hesablamanın qarşısı alınır.

7. Qeyri-maliyyə öhdəlikləri və ehtiyatlar

Qeyri-maliyyə öhdəliyi — məbləği və ya icra müddəti qeyri-müəyyən olan öhdəlikdir. Qiymətləndirmə ehtimalların qiymətləndirilməsini tələb edir.

7.1. Qiymətləndirmə üsulları

Üsul	Qaydası	Tətbiq şərti
Gözlənilən dəyər	Nəticələrin ehtimalla çəkilənməsi: Σ (ehtimal × məbləğ)	Çoxsaylı oxşar hallar; statistika mövcuddur
Ən çox ehtimal olunan nəticə	Ən yüksək ehtimallı ssenarinin məbləği	Tək və unikal hal (məsələn, bir məhkəmə işi)
Ssenari təhlili	Bir neçə ssenari və hər birinin ehtimalı ayrıca göstərilir	Nəticələr geniş diapazonda dəyişdikdə

Seçilmiş üsul və ehtimalların mənbəyi hesabatda göstərilir. Ehtimallar qiymətləndiricinin şəxsi mülahizəsi deyil — statistika, mütəxəssis rəyi və ya sifarişçinin sənədləşdirilmiş qiymətləndirməsi əsasında qəbul edilir.

7.2. Öhdəliyin növləri

Öhdəlik	Qiymətləndirmənin özəlliyi
Zəmanət öhdəlikləri	Satış həcmi × tarixi zəmanət xərci faizi; məhsul növləri üzrə ayrıca
Rekultivasiya və söküntü	Gələcək xərcin cari dəyəri; müddət uzun olduğuna görə diskontlaşdırma həlledicidir; AQP QS 16 ilə uzlaşdırılır
Məhkəmə öhdəlikləri	Ən çox ehtimal olunan nəticə; hüquqi rəy giriş məlumatıdır
Restrukturizasiya	Təsdiq edilmiş plan əsasında; plan yoxdursa öhdəlik tanınmır
İşçi öhdəlikləri	Aktuar hesablama tələb edən hallarda mütəxəssis cəlb edilir
Verilmiş zaminliklər	Əsas borclunun ödəməmə ehtimalı × məbləğ; şərti öhdəlik kimi ayrıca göstərilir

7.3. Şərti öhdəliklər

Baş verməsi qeyri-müəyyən hadisədən asılı olan öhdəliklər ayrıca göstərilir. Onların nəticəyə daxil edilib-edilmədiyi açıq yazılır.

Daxil edilmirsə, mövcudluğu, təxmini məbləği və nəticəyə mümkün təsiri hesabatda qeyd edilir. Şərti öhdəliyin səssiz buraxılması müəssisə qiymətləndirməsində ciddi uyğunsuzluqdur.

7.4. Risk mükafatı

Qeyri-maliyyə öhdəliyinin ölçülməsində bazar iştirakçısı qeyri-müəyyənliyə görə əlavə haqq tələb edərdi. Bu, iki formada nəzərə alına bilər: gözlənilən pul axınına risk mükafatının əlavə edilməsi və ya diskont dərəcəsinin uyğunlaşdırılması.

Hər ikisində eyni vaxtda nəzərə alınması ikiqat hesablamadır. Seçilmiş qayda hesabatda göstərilir.

8. Asimmetriya və ötürülmə/icra ehtimalı

Bu bölmə AQP QS 15-in metodoloji özəyidir və bu sənədin ən çox səhv edilən sahəsini tənzimləyir.

8.1. Asimmetriya

Eyni öhdəlik iki tərəf üçün fərqli dəyərə malikdir. Kreditorun tələbi ilə borclunun öhdəliyi güzgü əksi deyil.

Tərəf	Qiymətləndirilən	Ödəməmə riski
Kreditor	Tələb — alınacağı gözlənilən məbləğ	Nəzərə alınır: bərpa ehtimalı ilə çəkilir, dəyər azalır
Borclu	Öhdəlik — ödəniləcək məbləğ	Bir qayda olaraq nəzərə alınmir: öhdəlik icra ediləcəyi ehtimal edilir

Səbəb: kreditor borclunun ödəməmə riskini daşıyır və bu risk onun aktivinin dəyərini azaldır. Borclu isə öz ödəməmə riskindən «fayda» əldə etmiş sayılmır — hüquqi öhdəlik tam həcmdə qalır.

Praktik nəticə: Bir tərəfin uçotundakı və ya qiymətləndirmə hesabatındakı rəqəm digər tərəf üçün olduğu kimi istifadə edilə bilməz. Bir tapşırıqda həm tələb, həm öhdəlik qiymətləndirilirsə, ikisinin fərqli çıxması səhv deyil — normal haldır və hesabatda izah olunur.

8.2. İki ehtimal

Öhdəliyin ölçülməsində iki alternativ ehtimal mövcuddur. Seçim hesabatın birinci səhifəsində göstərilir; ehtimal göstərilmədən verilmiş nəticə natamamdır.

Ehtimal	Məzmunu	Borclunun kredit riski
İcra ehtimalı	Öhdəlik borclunun özü tərəfindən icra ediləcək	Nəzərə alınmır; diskont dərəcəsi risksiz dərəcəyə yaxındır
Ötürülmə ehtimalı	Öhdəlik üçüncü şəxsə ötürüləcək və o, icra edəcək	Ötürülən şəxsin icra etməmə riski nəzərə alınır

Ehtimalın seçimi qiymətləndirmənin məqsədindən asılıdır: müəssisənin bütöv satışı və ya birləşmə hallarında ötürülmə ehtimalı; fəaliyyətin davam etməsi və uçot məqsədləri üçün adətən icra ehtimalı.

Uçot çərçivəsi ilə fərq: Maliyyə hesabatlılığı məqsədləri üçün (AQP QS 24) tətbiq edilən çərçivə öz qaydasını müəyyən edə bilər və o, bu bölmədəki ümumi qaydadan fərqlənə bilər. Belə halda çərçivənin qaydası tətbiq edilir və fərq hesabatda göstərilir.

8.3. Qiymətləndirmənin ardıcıllığı

1) Qiymətləndirilən tərəf müəyyən edilir — kreditor, yoxsa borclu;
2) Öhdəlik üçün ehtimal (icra / ötürülmə) seçilir və əsaslandırılır;
3) Pul axını qurulur: məbləğ və müddət;
4) Risk hansı komponentdə nəzərə alınacağı müəyyən edilir — axında və ya dərəcədə;
5) Diskont dərəcəsi ehtimala uyğun seçilir;
6) Nəticə tərəf və ehtimal göstərilməklə verilir.

9. Material ehtiyatları

Material ehtiyatları hazırlıq mərhələsinə görə üç kateqoriyaya bölünür və hər biri fərqli qayda ilə ölçülür. Bu bölgü beynəlxalq standartın əsas konstruksiyasıdır.

9.1. Üç kateqoriya

Kateqoriya	Qiymətləndirmə qaydası
Xammal və material	Cari əvəzetmə dəyəri: bazar alış qiyməti + gətirilmə, gömrük və hazırlıq xərcləri
Bitməmiş istehsal	Hazır məhsulun satış qiyməti – tamamlama xərcləri – satış xərcləri – tamamlama və satış üzrə mənfəət payı
Hazır məhsul və mal	Satış qiyməti – satış xərcləri – satış üzrə mənfəət payı

Mənfəət payının çıxılması vacibdir: bazar iştirakçısı yarımfabrikatı və ya hazır məhsulu alarkən özünə qalan işin mənfəətini ödəmir. Bu addımın buraxılması nəticəni yuxarı göstərir.

9.2. Ehtiyatların vəziyyəti üzrə təsnifat

Kəmiyyət sənəd əsasında qəbul edilsə də, ehtiyatların vəziyyəti dəyərə birbaşa təsir edir və ayrıca göstərilir:

Vəziyyət	Qiymətləndirmə
Yararlı, dövriyyədə	Standart qaydada (9.1)
Yavaş dövr edən	Realizə müddəti uzundur; diskontlaşdırma və ya güzəşt
Köhnəlmiş və ya dəbdən düşmüş	Real realizə qiyməti; adətən əhəmiyyətli güzəşt
Zədələnmiş və ya keyfiyyəti aşağı	Bərpa xərci çıxılmaqla və ya qırıntı dəyəri ilə
Saxlanma müddəti bitmiş	Utilizasiya dəyəri; mənfi ola bilər
Xüsusi sifarişlə hazırlanmış	Yalnız sifarişçi üçün dəyərlidir; alternativ realizə imkanı yoxlanılır

Vəziyyətin müəyyən edilməsi: Ehtiyatların texniki vəziyyəti və yararlılığı qiymətləndiricinin deyil, sifarişçinin və ya mütəxəssisin müəyyən etdiyi giriş məlumatıdır. Qiymətləndirici müşahidə etdiyi halları qeyd edir və mənbəyi göstərir. Baxış aparılmayıbsa, bu, xüsusi ehtimal kimi rəsmiləşdirilir.

9.3. Digər nəzərə alınan amillər

- mövsümilik — mövsümdən kənar ehtiyatların realizə müddəti uzundur;
- həcm — böyük partiyanın birdəfəlik realizəsi qiyməti aşağı salır (bazarın udma qabiliyyəti);
- saxlanma xərcləri — uzun realizə müddətində nəzərə alınır;
- yerləşmə — ehtiyatların daşınma xərci və əlçatanlığı;
- üçüncü şəxsə məxsus ehtiyatlar — emal üçün qəbul edilmiş, komissiya malı; sifarişçinin aktivi deyil və ayrılır.

9.4. Girov və icra məqsədləri

AQP QS 20 və AQP QS 22 tətbiq edildikdə ehtiyatlar üzrə əlavə tələblər: realizə müddəti rəqəmlə göstərilir; ehtiyatların bircinsliyi və bazarın udma qabiliyyəti qiymətləndirilir; saxlanma və mühafizə şərtləri təsvir edilir; dövriyyədə olan ehtiyatların tərkibinin dəyişkənliyi qeyd olunur.

10. Digər aktivlər

Bu qrup qalıq xarakteri daşıyır və uçotda «digər aktivlər» kimi əks olunan maddələri əhatə edir. Birinci addım — maddənin qiymətləndirmə mənasında aktiv olub-olmadığının yoxlanılmasıdır.

10.1. Aktiv testi

Maddə yalnız o halda ölçülür ki, üç şərtin hamısı ödənsin: gələcəkdə iqtisadi fayda gətirmək qabiliyyəti var; həmin fayda üzərində nəzarət mövcuddur; fayda ölçülə bilir.

Maddə	Qiymətləndirmə mənasında aktivdirmi
Verilmiş avanslar	Bəli — mahiyyətcə tələbdir; 4-cü bölmə qaydaları
Verilmiş depozitlər və girovlar	Bəli — qaytarılma şərtləri və müddəti yoxlanılır
Təxirə salınmış xərclər	Adətən xeyr — ötürülə bilməyən uçot maddəsidir
Təhtəlhesab məbləğlər	Bəli — mahiyyətcə işçidən tələbdir
Əvvəlcədən ödənilmiş sığorta	Qismən — qalan müddətə düşən hissə
Əvvəlcədən ödənilmiş icarə	Bəli — istifadə edilməmiş dövrə görə
Silinməli qalıqlar	Xeyr — real fayda vermir

Aktiv sayılmayan maddələr nəticəyə daxil edilmir, lakin hesabatda sadalanır və daxil edilməmə səbəbi göstərilir. Bu, xüsusilə müəssisə qiymətləndirməsində vacibdir — balansdakı məbləğin nə qədərinin real aktiv olduğu göstərilməlidir.

10.2. Qiymətləndirmə

Aktiv sayılan maddələr mahiyyətinə görə müvafiq bölmənin qaydaları ilə ölçülür: pul tələbi xarakterli maddələr 4-cü bölmə üzrə; əmlak xarakterli maddələr müvafiq aktiv Standartı üzrə; hüquq xarakterli maddələr AQP QS 14 üzrə.

Marşrutlaşdırma qərarı hər maddə üzrə göstərilir (Əlavə A).

11. Nəticələrin uzlaşdırılması

11.1. Yanaşmaların tətbiqi

Bu istiqamətdə üç yanaşmanın klassik bölgüsü məhdud tətbiq olunur: obyektlərin əksəriyyəti gəlir yanaşmasının bir formasi olan diskontlaşdırma ilə ölçülür.

Obyekt	Əsas yanaşma	Dəstəkləyici
Cari debitor borclar	Gəlir (diskontlaşdırma)	Nominal ilə yoxlama
Problemli tələblər	Gəlir (ehtimalla çəkilənmiş)	Portfel əməliyyatları (bazar)
Tələb portfelləri	Gəlir + statistik model	Bazar (portfel satışları)

Obyekt	Əsas yanaşma	Dəstəkləyici
Kreditor borclar və kreditlər	Gəlir (diskontlaşdırma)	Bazar (analoji borclanma şərtləri)
Qeyri-maliyyə öhdəlikləri	Gəlir (gözlənilən dəyər)	Xərc (icra xərci)
Xammal və material	Xərc (əvəzetmə)	Bazar
Bitməmiş istehsal	Gəlir (geriyə hesablama)	Xərc
Hazır məhsul və mal	Bazar (satış qiyməti)	Xərc
Digər aktivlər	Mahiyyətinə görə	—

11.2. Yoxlama hədləri

Nəticə iki hədd arasında yoxlanılır:

– tələblər üçün — yuxarıdan nominal məbləğ (dəyər nominalı keçə bilməz, faiz hesablanmış hallar istisna olmaqla); aşağıdan sıfır və ya təminatın xalis dəyəri;
– öhdəliklər üçün — icra ehtimalında dəyər nominala yaxın olmalıdır; kəskin fərq faiz dərəcəsinin bazar səviyyəsindən fərqi ilə izah olunmalıdır;
– ehtiyatlar üçün — yuxarıdan cari əvəzetmə dəyəri; aşağıdan utilizasiya dəyəri.

Hədlərdən kənara çıxma hesabatda izah olunur.

11.3. Aqreqasiya

Bir tapşırıqda bir neçə qrup qiymətləndirilirsə, nəticələr qruplar üzrə ayrıca göstərilir və yalnız bundan sonra cəmlənir. Yekun rəqəmin qrup açılışı olmadan verilməsi hesabatı yoxlanıla bilməz edir. Aktivlər və öhdəliklər eyni tapşırıqda qiymətləndirilirsə, onlar ayrı-ayrılıqda göstərilir; xalis kəmiyyət ayrıca sətir kimi verilir və hansı komponentlərdən ibarət olduğu açılır.

12. Hesabatda məcburi açıqlamalar

№	Açıqlanan element
1	Obyektlərin aid olduğu qruplar (I–V) və marşrutlaşdırma qərarı
2	Qiymətləndirilən tərəf — kreditor, yoxsa borclu
3	Öhdəliklər üçün: icra, yoxsa ötürülmə ehtimalı
4	Kəmiyyət göstəricilərinin mənbəyi və hansı tarixə aid olduğu
5	Üzləşmə aktlarının mövcudluğu; yoxdursa — xüsusi ehtimal
6	Debitor borcların yaş təhlili və qruplaşdırma qaydası
7	Bərpa ehtimalının mənbəyi və əsaslandırması
8	Bərpa müddətinin əsaslandırması
9	Bərpa xərclərinin tərkibi
10	İddia müddətinin vəziyyəti hər qrup üzrə
11	Təminatın mövcudluğu, dəyəri və bölgü qaydası
12	Diskont dərəcəsinin komponentləri və ehtimala uyğunluğu

№	Açıqlanan element
13	Riskin harada nəzərə alındığı — pul axınında və ya dərəcədə
14	Faiz dərəcəsinin bazar səviyyəsindən fərqi və onun kəmiyyəti
15	Qeyri-maliyyə öhdəliklərində qiymətləndirmə üsulu və ehtimalların mənbəyi
16	Şərti öhdəliklərin siyahısı və nəticəyə daxil edilib-edilmədiyi
17	Ehtiyatların kateqoriyalar üzrə bölgüsü və mənfəət payının çıxılması
18	Ehtiyatların vəziyyəti barədə məlumatın mənbəyi; baxış aparılıbmı
19	Digər aktivlərdə aktiv testinin nəticəsi və daxil edilməyən maddələr
20	Qruplar üzrə açılış, dəyər aralığı və «vermədiyi nəticələr» bölməsi

13. Ən çox rast gəlinən 20 səhv

Blok I. Çərçivə və marşrutlaşdırma

№	Səhv	Düzgün hərəkət
1	Obyektin qrupu müəyyən edilmir	Beş qrupdan biri seçilir və göstərilir
2	Qiymətləndirilən tərəf (kreditor / borclu) yazılmır	Birinci səhifədə göstərilir
3	Öhdəlik üçün ehtimal göstərilmir	İcra və ya ötürülmə seçilir və əsaslandırılır
4	Kreditorun tələbi ilə borclunun öhdəliyi eyni sayılır	Asimmetriya qaydası tətbiq edilir (8-ci bölmə)
5	Qiymətləndirici ehtiyatları sayır və ya borcları üzləşdirir	Kəmiyyət sənəd əsasında qəbul edilir (Qanun m. 3.2)
6	Kəmiyyətin hansı tarixə aid olduğu yoxlanılmır	Registrin tarixi qiymətləndirmə tarixi ilə tutuşdurulur

Blok II. Tələblər və öhdəliklər

№	Səhv	Düzgün hərəkət
7	Debitor borc nominal dəyərlə qəbul edilir	Yaş təhlili, bərpa ehtimalı və diskontlaşdırma tətbiq edilir
8	İddia müddəti keçmiş tələb avtomatik sıfıra bərabər tutulur	Müddət tələbi ləğv etmir; bərpa ehtimalı azaldılır
9	Ödəməmə riski həm axında, həm dərəcədə nəzərə alınır	Yalnız bir yerdə; qayda göstərilir
10	Bərpa müddəti həddindən artıq nikbin götürülür	Prosedurların real müddəti əsas götürülür
11	Bərpa xərcləri çıxılmır	Rüsum, hüquqi xidmət, icra və realizə xərcləri çıxılır
12	Təminatın dəyəri yoxlanılmadan tam qəbul edilir	Müvafiq Standart üzrə ölçülür, realizə xərci çıxılır

№	Səhv	Düzgün hərəkət
13	Eyni təminat bir neçə tələbdə tam nəzərə alınır	Bölgü qaydası göstərilir
14	Güzəştli kreditin bazar səviyyəsindən fərqi hesablanmır	Fərq ölçülür və ayrıca göstərilir
15	Şərti öhdəliklər səssiz buraxılır	Siyahılanır; daxil edilib-edilmədiyi yazılır

Blok III. Ehtiyatlar, digər aktivlər və nəticə

№	Səhv	Düzgün hərəkət
16	Ehtiyatlar balans dəyəri ilə qəbul edilir	Balans dəyəri qiymətləndirmə nəticəsi deyil (AQP QS 3)
17	Hazır məhsuldan satış mənfəəti payı çıxılmır	Mənfəət payı çıxılır (9.1)
18	Köhnəlmiş və yavaş dövr edən ehtiyatlar ayrılmır	Vəziyyət üzrə təsnifat aparılır
19	Təxirə salınmış xərclər aktiv kimi ölçülür	Aktiv testi aparılır (10.1)
20	Yekun rəqəm qrup açılışı olmadan verilir	Qruplar üzrə ayrıca, sonra cəm

Əlavə A. Marşrutlaşdırma matrisi

Sual	Cavab	Nəticə / istinad
Obyektin adı və uçot maddəsi		
Hansı qrupa aiddir (I–V)		
Tələbdirsə — predmeti pul məbləğidirmi		Xeyr → AQP QS 14
Qiymətləndirilən tərəf (kreditor / borclu)		
Öhdəlikdirsə — ehtimal (icra / ötürülmə)		
Maliyyə, yoxsa qeyri-maliyyə öhdəliyidir		
Ehtiyatdırsa — hansı kateqoriya		
Digər aktivdirsə — aktiv testinin nəticəsi		
Digər Standartlarla örtülmə		
Seçilmiş marşrut və əsası		

Əlavə B. Debitor borcların yaş təhlili və hesablama forması

Yaş qrupu	Nominal	Təminatlı hissə	Bərpa əmsalı, %	Müddət, ay	Dəyər
Cari					
1–30 gün					
31–90 gün					
91–180 gün					
181–365 gün					
1–3 il					
3 ildən çox					
İddia müddəti keçmiş					
CƏMİ					
(–) Bərpa xərcləri					
Diskont dərəcəsi, %					
YEKUN DƏYƏR					

Əlavə C. Öhdəliklərin ölçülməsi forması

Göstərici	Məbləğ	Mənbə / əsaslandırma
Öhdəliyin növü və kontragent		
Qiymətləndirilən tərəf		
Tətbiq edilən ehtimal (icra / ötürülmə)		
Nominal (qalan əsas məbləğ)		
Müqavilə faiz dərəcəsi, %		
Bazar borclanma dərəcəsi, %		
Qalan müddət		
Ödəniş qrafiki üzrə axınlar		
Diskont dərəcəsi və komponentləri		
Cari dəyər		
Nominaldan fərq və səbəbi		
Şərti komponent (varsa)		
Risk mükafatı (qeyri-maliyyə öhdəliklərində)		
YEKUN DƏYƏR		

Əlavə D. Material ehtiyatlarının ölçülməsi forması

Göstərici	Xammal və material	Bitməmiş istehsal	Hazır məhsul
Uçot üzrə kəmiyyət			
Uçot üzrə dəyər			
Cari alış qiyməti		—	—
(+) Gətirilmə və hazırlıq xərcləri		—	—
Hazır məhsulun satış qiyməti	—		
(–) Tamamlama xərcləri	—		—
(–) Satış xərcləri	—		
(–) Tamamlama üzrə mənfəət payı	—		—
(–) Satış üzrə mənfəət payı	—		
Aralıq nəticə			
Vəziyyət üzrə düzəliş (köhnəlmiş, zədələnmiş)			
Realizə müddəti üzrə düzəliş			
Həcm (bazarın udma qabiliyyəti) düzəlişi			
YEKUN DƏYƏR			

Əlavə E. Yoxlama siyahısı

Hesabat imzalanmazdan əvvəl siyahı üzrə yoxlama aparılır. «Xeyr» cavabı hesabatda əsaslandırılmalıdır.

№	Yoxlanılan element	Bəli
1	Obyektlərin qrupu (I–V) müəyyən edilib	☐
2	Marşrutlaşdırma matrisi (Əlavə A) doldurulub	☐
3	Qiymətləndirilən tərəf (kreditor / borclu) göstərilib	☐
4	Öhdəliklər üçün ehtimal (icra / ötürülmə) seçilib və əsaslandırılıb	☐
5	Asimmetriya qaydası tətbiq edilib	☐
6	Kəmiyyət sənəd əsasında qəbul edilib, sayım aparılmayıb	☐
7	Kəmiyyətin aid olduğu tarix yoxlanılıb	☐
8	Üzləşmə aktlarının mövcudluğu qeyd olunub	☐
9	Debitor borclar üzrə yaş təhlili aparılıb	☐
10	Yaş qruplaşdırmasının meyarları göstərilib	☐
11	Bərpa ehtimalının mənbəyi göstərilib	☐

№	Yoxlanılan element	Bəli
12	Bərpa müddəti realistik qəbul edilib	☐
13	Bərpa xərcləri hesablanıb və çıxılıb	☐
14	İddia müddətinin vəziyyəti hər qrup üzrə göstərilib	☐
15	İddia müddəti keçmiş tələb avtomatik sıfırlanmayıb	☐
16	Təminatın dəyəri müvafiq Standart üzrə ölçülüb	☐
17	Təminatın bölgü qaydası göstərilib	☐
18	Risk yalnız bir yerdə nəzərə alınıb	☐
19	Diskont dərəcəsinin komponentləri açılıb	☐
20	Dərəcə seçilmiş ehtimala uyğundur	☐
21	Faiz dərəcəsinin bazar səviyyəsindən fərqi hesablanıb	☐
22	Lizinq öhdəliklərində aktivlə ikiqat hesablama yoxlanılıb	☐
23	Qeyri-maliyyə öhdəliklərində qiymətləndirmə üsulu göstərilib	☐
24	Ehtimalların mənbəyi göstərilib	☐
25	Şərti öhdəliklər siyahılanıb və qərar verilib	☐
26	Rekultivasiya öhdəliyi AQP QS 16 ilə uzlaşdırılıb	☐
27	Ehtiyatlar üç kateqoriya üzrə bölünüb	☐
28	Mənfəət payı çıxılıb	☐
29	Ehtiyatların vəziyyəti üzrə təsnifat aparılıb	☐
30	Vəziyyət barədə məlumatın mənbəyi göstərilib	☐
31	Üçüncü şəxsə məxsus ehtiyatlar ayrılıb	☐
32	Digər aktivlərdə aktiv testi aparılıb	☐
33	Aktiv sayılmayan maddələr sadalanıb və səbəbi yazılıb	☐
34	Nəticə hədlərlə yoxlanılıb (11.2)	☐
35	Qruplar üzrə açılış verilib	☐
36	Aktivlər və öhdəliklər ayrıca göstərilib	☐
37	Dəyər aralığı göstərilib	☐
38	«Verdiyi nəticələr» bölməsi doldurulub	☐
39	Hüquqi məsələlərdə nəticə verilməyib	☐
40	İşçi sənədlər saxlanma qaydasına uyğun toplanıb	☐